

ОРЛОВСЬКИЙ Б. М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
адміністративного та господарського права
(Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова)

УДК 343.228

СТРУКТУРА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ СЛУЖБОВИХ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню структури кримінальної відповідальності за перевищення меж застосування сили при здійсненні службових владних повноважень. Автором розглядаються і формулюються види та розміри покарань, що можуть бути застосовані до спеціально уповноважених осіб держави за перевищення меж такого правомірного вчинку й обґрунтовується їх відмінність від видів та розмірів покарань, що можуть бути застосовані при перевищенні меж необхідної оборони. На підставі проведеного дослідження автором викладаються відповідні пропозиції до ч. 2 ст. 118 та 124 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: здійснення службових владних повноважень, кримінальна відповідальність, перевищення меж застосування сили, умисне вбивство, умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Статья посвящена исследованию структуры уголовной ответственности за превышение пределов применения силы при осуществлении служебных властных полномочий. Автором рассматриваются и формулируются виды и размеры наказаний, которые могут быть применены к специально уполномоченным лицам государства за превышение пределов такого правомерного поступка и обосновывается их отличие от видов и размеров наказаний, которые могут быть применены при превышении пределов необходимой обороны. На основании проведенного исследования автором излагаются соответствующие предложения к ч. 2 ст. 118 и 124 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: осуществление служебных властных полномочий, уголовная ответственность, превышение пределов применения силы, умышленное убийство, умышленное причинение тяжких телесных повреждений.

The article investigates the structure of the criminal liability for exceeding the limits of the use of force in the exercise of the official authority powers. The author considers and formulates the kinds and sizes of penalties that can be applied for specially authorized persons state beyond exceeding the limits of such legitimate action and substantiates them unlike kinds and sizes of penalties that can be applied in excess of necessary defense. Based on this research the author presents his proposals to the Part 2 of Articles 118 and 124 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: exercise of the official authority powers, criminal responsibility, exceeding the limits of the use of force, deliberate murder, deliberate infliction of grievous bodily injury.

Вступ. Розбудова в Україні правової держави, яка зможе реально гарантувати верховенство права у кожній сфері суспільних відносин, передбачає необхідність забезпечення неухильного дотримання законності в діяльності її правоохоронних органів, в тому числі

пов'язаної із запобіганням, припиненням та захистом від суспільно небезпечних посягань. Здійснення працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями таких службових владних повноважень є самостійним правомірним вчинком, що виключає злочинність діяння, який відрізняється від необхідної оборони. Тому питання, пов'язані з дослідженням структури та характеристики кримінальної відповідальності за перевищення меж такого правомірного вчинку, є важливими в теоретичному сенсі для науки кримінального права України, оскільки вони визначають доцільність та раціональність його закріплення як можливої самостійної обставини, що виключатиме злочинність діяння.

Актуальність теми дослідження обумовлена спірними позиціями різних груп вчених щодо кримінально-правової природи запобігання, припинення та захисту працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань, за якими такі дії можуть характеризуватися і як необхідна оборона і як виконання службових обов'язків (іншими словами можна назвати здійсненням службових владних повноважень). Тому визначення кримінальної відповідальності за перевищення меж здійснення службових владних повноважень, її структури, правової природи та місцезнаходження слугуватиме належною теоретичною базою для характеристики можливості виокремлення такого правомірного вчинку у якості самостійної обставини, що виключатиме злочинність діяння.

Дослідженням деяких аспектів кримінально-правової природи захисту працівників правоохоронних органів від суспільно небезпечних посягань займалися такі вчені, як Ю. В. Баулін, Н. Д. Дурманов, В. Н. Козак, Н. Н. Паше-Озерський, І. С. Тишкевич, І. В. Ткаченко, Т. Г. Шавгулідзе, М. І. Якубович, Л. М. Гусар та інші. В той же час характеристика кримінальної відповідальності за перевищення меж такого правомірного вчинку, який визначається як здійснення службових владних повноважень, в науці кримінального права України допоки не здійснювалась.

Постановка завдання. Метою і задачами статті є: дослідження та визначення структури кримінальної відповідальності за перевищення меж застосування сили при здійсненні службових владних повноважень, її правової природи та місцезнаходження; характеристика видів та розмірів покарань, що можуть бути застосовані до спеціально уповноважених осіб держави за перевищення меж застосування сили при здійсненні службових владних повноважень.

Результати дослідження. Стаття 36 Кримінального кодексу України (далі – КК України) характеризує право особи на необхідну оборону, якою визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання [4, с. 19]. Таким чином, при захисті від суспільно небезпечних посягань особа має право заподіювати шкоду тому, хто посягає, що вважається правомірним суспільно корисним вчинком, а не злочином. В той же час існує питання щодо юридичної природи реалізації права на захист від суспільно небезпечного посягання такими специфічними категоріями осіб як працівники правоохоронних органів, військовослужбовці, які в процесі своєї службової діяльності можуть заподіювати шкоду правопорушнику (злочинцю) шляхом застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Автором розглядалися існуючі у науці кримінального права України точки зору щодо цього питання: а) за першою з яких (Н. Д. Дурманов, Ю. В. Баулін, В. Н. Козак, Н. Н. Паше-Озерський) вищевказані дії спеціально уповноважених осіб правоохоронних органів держави розглядалися як виконання службових обов'язків чи виконання службового боргу, виходячи з чого правом на необхідну оборону могла володіти лише приватна особа [1, с. 241; 5, с. 47; 3, с. 131-132]; б) за другою з яких (Л. М. Гусар, І. С. Тишкевич, І. В. Ткаченко, М. І. Якубович) такі дії розглядалися, як акт необхідної оборони, яка для спеціально уповноважених осіб держави може бути певним юридичним обов'язком, що передбачає дещо обмежене право на застосування сили [2, с. 93; 7, с. 172; 8, с. 48-49].

Автором зазначалося, що дії працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, пов'язані із запобіганням, припиненням та захистом від суспільно небезпечних пося-

гань, є самостійним правомірним вчинком, що виключає злочинність діяння, який можна охарактеризувати як «здійснення службових владних повноважень» та пропонувалася його можлива законодавча конструкція у ст. 361 розділу VIII КК України наступним чином: «Не є протиправним і не тягне за собою відповідальності вимушене заподіяння шкоди правопорушнику шляхом застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї спеціально уповноваженою особою держави, яка здійснює свої службові владні повноваження, якщо вона запобігає, припиняє або захищається від здійснюваного правопорушником суспільно небезпечного посягання й не порушує норм спеціального закону, що регулює її діяльність» [6, с. 12].

Відповідно до цього потрібно розглянути та проаналізувати питання про існування кримінальної відповідальності за перевищення меж застосування сили (заходів впливу) при здійсненні службових владних повноважень. Доцільність існування такого виду кримінальної відповідальності пов'язана із тим, що: існуючі у розділі XVII КК України злочини у сфері службової діяльності, наприклад, ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень» та інші склади службових злочинів, містять відповідальність за інші види злочинних дій спеціально уповноважених осіб держави, не пов'язані із перевищенням заходів впливу до правопорушника при запобіганні, припиненні або захисті від вчиненого ним суспільно небезпечного посягання, а також встановлюють надто високі за розміром покарання санкції за їх скоєння; заподіяння при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень тяжкої шкоди життю і здоров'ю правопорушника, у зв'язку із наявністю суспільно небезпечного посягання з його боку, є привілейованим складом злочину проти життя і здоров'я особи (містить значні за своїм змістом пом'якшувальні обставини), який повинен розташовуватися саме у розділі II КК України «Злочини проти життя і здоров'я особи»; існуючі кримінально-правові норми у статтях 118 та 124 КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за умисне вбивство чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень приватними особами при перевищенні меж необхідної оборони у структурі своїх санкцій містять певні види покарань, які не можуть застосовуватися до всіх або окремих категорій спеціально уповноважених осіб держави (виправні роботи до працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, обмеження волі до військовослужбовців строкової служби – ч. 2 ст. 57 КК України, ч. 3 ст. 61 КК України), а також не мають необхідних альтернативних видів покарань (службові обмеження, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – ст.ст. 58, 62 КК України), що обов'язково повинні існувати в якості відповідальності для певної категорії спеціально уповноважених осіб держави (військовослужбовців строкової служби). У зв'язку з цим такі норми не можуть використовуватися при призначенні покарання для спеціально уповноважених осіб держави, оскільки містять санкцію, яка за структурою та видами покарань побудована для використання лише щодо приватних осіб.

Отже, виникає питання про існування кримінальної відповідальності за перевищення меж застосування сили (заходів впливу), необхідної (необхідних) для здійснення службових владних повноважень. Перейдемо до створення моделі її законодавчої конструкції у статтях 118 та 124 КК України. Якщо розглядати подібну до неї кримінально-правову відповідальність, яка існує у Особливій частині КК України за перевищення меж необхідної оборони, то можна зазначити, що вона визначається у двох привілейованих (із пом'якшувальними обставинами) складах злочину в наступному формулюванні: 1) умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК України); 2) умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене у разі перевищення меж необхідної оборони (ст. 124 КК України). Безпосередньо ж законодавчої характеристики кримінальної відповідальності за перевищення заходів впливу (застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї до правопорушника), необхідних для здійснення службових владних повноважень у нормах Особливої частини КК України законодавцем не передбачено. Автор вважає, що у зв'язку із пропозицією визначення у Розділі VIII Загальної частини КК України статті 361 «Здійснення службових владних повноважень» як обставини, що виключатиме злочинність

діяння, можливо запропонувати законодавчо охарактеризувати у Розділі II Особливої частини КК України, по аналогії із складами злочинів за перевищення меж необхідної оборони, два привілейовані склади злочину за перевищення меж застосування сили (заходів впливу) по вказаній обставині, що виключатиме злочинність діяння: 1) умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень правопорушнику, вчинене спеціально уповноваженою особою держави при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень; 2) умисне вбивство правопорушника, вчинене спеціально уповноваженою особою держави при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень.

Вказані склади злочинів, на думку автора, доцільно розмістити у частині 2 статей 118 та 124 Особливої частини КК України, а у частині 1 цих статей будуть знаходитися відповідні привілейовані склади злочинів за перевищення меж необхідної оборони. Їх можна викласти у наступній редакції:

– ч. 2 ст. 118: «Умисне вбивство правопорушника, вчинене спеціально уповноваженою особою держави при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень карається арештом на строк від трьох до шести місяців або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк від одного до двох років або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років»;

– ч. 2 ст. 124: «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень правопорушнику, вчинене спеціально уповноваженою особою держави при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень карається громадськими роботами на строк від двохсот до двохсот сорока годин або службовим обмеженням на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років».

В даному випадку автор пропонує щодо злочинів, пов'язаних із умисним вбивством чи заподіянням тяжких тілесних ушкоджень правопорушнику при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень, у порівнянні із аналогічними складами злочинів для приватних осіб за перевищення меж необхідної оборони, трохи збільшити вищу та нижчу межу їх санкцій, а також дещо змінити види та систему покарань для спеціально уповноважених осіб держави. Зміни у видах та системі покарань пов'язані із неможливістю застосування до всіх або окремих категорій спеціально уповноважених осіб держави певних видів покарань, які існують у складах злочинів за перевищення меж необхідної оборони та необхідністю визначення додаткових видів покарань, характерних лише для відповідної категорії спеціально уповноважених осіб. Розглянемо такі зміни докладніше.

За умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень правопорушнику, вчинене спеціально уповноваженою особою держави при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень (ч. 2 ст. 124 КК України) автор пропонує:

а) виключити вид покарання у вигляді «виправних робіт на строк до двох років», який відповідно до ч. 2 ст. 57 КК України не може застосовуватися до працівників правоохоронних органів та військовослужбовців. При цьому ми здійснюємо його заміну для військовослужбовців на більш притаманний для цієї категорії спеціально уповноважених осіб держави вид покарання у вигляді «службових обмежень» на строк до двох років. Також ми збільшуємо розмір такого виду покарання як «громадські роботи», встановлюючи його нижчу межу у розмірі від двохсот годин, замість існуючої у ч. 1 ст. 124 КК України нижчої межі від ста п'ятдесяти годин. Крім того потрібно зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 56 КК України громадські роботи не можуть призначатися у якості покарання такій категорії спеціально уповноважених осіб держави як військовослужбовці строкової служби. Таким чином, ми трохи збільшуємо нижчу межу покарання за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень у порівнянні із аналогічним складом злочину за перевищення меж необхідної оборони, яка буде розпочинатися для всіх категорій спеціально

уповноважених осіб держави із громадських робіт строком від двохсот до двохсот сорока годин, а окремо для військовослужбовців строкової служби – із службових обмежень на строк до двох років;

б) залишивши, як і у випадку перевищення меж необхідної оборони, верхній вид покарання у вигляді «обмеження волі», дещо збільшити його можливу верхню межу із двох років до трьох років. Також ми доповнюємо ч. 2 ст. 124 КК України таким видом покарання як «тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців», який є притаманним для військовослужбовців строкової служби, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 61 КК України покарання у вигляді обмеження волі не може застосовуватися до військовослужбовців строкової служби. При цьому ми встановлюємо максимальний розмір покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, який, відповідно до ч. 1 ст. 62 КК України, складає до двох років. Таким чином ми трохи збільшуємо верхню межу покарання за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень у порівнянні із аналогічним складом злочину за перевищення меж необхідної оборони і встановлюємо її для всіх категорій спеціально уповноважених осіб держави у вигляді обмеження волі на строк до трьох років, а для військовослужбовців строкової служби передбачаємо у якості верхньої межі лише притаманний їм вид покарання – тримання у дисциплінарному батальйоні із максимально можливим строком до двох років.

За умисне вбивство правопорушника, вчинене спеціально уповноваженою особою держави при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень, автор пропонує:

а) виключити вид покарання у вигляді «виправних робіт на строк до двох років», який відповідно до ч. 2 ст. 57 КК України не може застосовуватися до працівників правоохоронних органів та військовослужбовців і, крім того, на нашу думку, не може відповідати ступеню тяжкості такого злочину. Далі потрібно доповнити нижчу межу покарання за цей злочин для спеціально уповноважених осіб держави таким видом покарання, як «арешт», встановивши його строк від трьох до шести місяців, а для військовослужбовців строкової служби визначити лише притаманний їм вид покарання – «тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців» із строком від одного до двох років. Таким чином, ми трохи збільшуємо нижчу межу покарання за умисне вбивство, вчинене при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень у порівнянні із аналогічним складом злочину за перевищення меж необхідної оборони, яка буде розпочинатися для всіх категорій спеціально уповноважених осіб держави із арешту строком від трьох до шести місяців, а також доповнюємо санкцію видом покарання «тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців», який притаманний лише для окремих категорій спеціально уповноважених осіб держави;

б) залишивши, як і у випадку перевищення меж необхідної оборони, верхній вид покарання у вигляді «позбавлення волі», дещо збільшити його можливу верхню межу із двох років до трьох років. Також ми збільшуємо розмір такого виду покарання як «обмеження волі», встановлюючи його верхню межу у розмірі до чотирьох років, замість існуючої у ч. 1 ст. 118 КК України верхньої межі до трьох років. Таким чином, ми трохи збільшуємо верхню межу покарання за умисне вбивство, вчинене при перевищенні заходів впливу, необхідних для здійснення службових владних повноважень у порівнянні із аналогічним складом злочину за перевищення меж необхідної оборони і встановлюємо її для всіх категорій спеціально уповноважених осіб держави у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років.

Якщо звернутися до зарубіжного кримінального законодавства, то можна побачити, що в кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн також існують окремі аспекти чи елементи відповідальності спеціально уповноважених осіб держави при перевищенні меж розглядуваного автором правомірного вчинку, який загалом формулюється як «виконання (посадового, публічного чи службового) обов'язку або владних (офіційних) повноважень» та «дії (діяння), передбачені або дозволені (санкціоновані) законом чи судовими актами» (ст. 53

КК Італійської Республіки, п. 7 ст. 20 КК Королівства Іспанії, ст. 32 КК Швейцарської Конфедерації, п. 4 ст. 34 КК Республіки Аргентина, § 2-6 Глави XXIV КК Швеції, ст. 3.03 Примірного КК США, розділ 10.5 КК Австралії, ст. 25 КК Канади). Наприклад: звільнення від кримінальної відповідальності у випадку перевищення меж цього вчинку по необережності, якщо тільки немає складу необережного вбивства (ст. 55 КК Італійської Республіки); існування в кримінальному кодексі можливості пом'якшення покарання за перевищення меж цього вчинку (ст. 64 КК Швейцарської Конфедерації); карання перевищення його меж за статтею про діяння, вчинені по необережності (ст. 35 КК Республіки Аргентина); існування ст. 26 «Перевищення сили» із загальними положеннями про несення офіцером правопорядку чи державним службовцем кримінальної відповідальності за будь-яке перевищення сили (КК Канади); відсутність кримінальної відповідальності у поліцейського та інших службовців при перевищенні сили, якщо обставини були такими, що їм важко було встигнути обміркувати свої дії (КК Швеції); характеристика перевищення сили зазначеного правомірного вчинку в якості пом'якшувальної обставини в параграфі 3 Глави XXIX (КК Швеції) тощо.

Висновки. Узагальнюючи вищезазначені міркування та проведені дослідження, а також опираючись на озвучений зарубіжний досвід, можна зазначити, що ми провели комплексний розгляд структури кримінальної відповідальності за перевищення меж застосування сили при здійсненні службових владних повноважень, визначили її правову природу та місцезнаходження. Визначення у ч. 2 ст. 118 та 124 КК України такого виду кримінальної відповідальності разом із характеристикою здійснення службових владних повноважень як самостійного правомірного вчинку (обставини), що виключатиме злочинність діяння, на переконання автора, стане важливим кроком вперед у напрямку покращення кримінально-правового регулювання механізму запобігання, припинення та захисту працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань.

Список використаних джерел:

1. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния: [монография] / Ю. В. Баулин. – Х. : Основа, 1991. – 360 с.
2. Гусар Л. В. Застосування необхідної оборони працівниками міліції / Л. В. Гусар // Вісник Прокуратури. – 2006. – № 10. – С. 90-94.
3. Козак В. Н., Ной И. С. Право граждан на необходимую оборону / В. Н. Козак, И. С. Ной. – Саратов: Изд-во СГУ, 1972. – 160 с.
4. Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 25 лютого 2013 року) / Укладач проф. В. І. Тютюгін. – Х. : ТОВ «Одисей», 2013. – 234 с.
5. Паше-Озерский Н. Н. Необходимая оборона и крайняя необходимость по советскому уголовному праву / Н. Н. Паше-Озерский. – М. : Госюриздат, 1962. – 181 с.
6. Орловський Б. М. Теоретичні і практичні основи кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Б. М. Орловський. – Запоріжжя, 2013. – 20 с.
7. Тишкевич И. С. Условия и пределы необходимой обороны / И. С. Тишкевич. – М. : Юридическая литература, 1969. – 192 с.
8. Ткаченко В. И. Законодательство о применении оружия / В. И. Ткаченко // Гарантии прав личности и проблемы применения уголовного и уголовно-процессуального законодательства. – Ярославль: ЯрГУ, 1989. – С. 45-51.

